

Իրենց վայրերը վերադառնալու անոց Պատրիարք Սրբազանը եւ բոլոր հոգեւորականները եւ սգաւորներու բազմութիւն մը, Վեհափառ Հայրապետին ընկերացան, այցելելով Ծիծեռնանքան լոռութեամբ ու յարգամքով մտաբերեցին 1915ի եղեռնի եւ Սումկայիթի, Պաքուի եւ Կիրովապատի վայրագութեամբ զոհ մեր մահատակները:

Յուզումնախառն այս պահը մաս կը կազմէ այն միւս փորձառութիւններուն ուր գոհումակութիւնը կ'ունենամք աւելի ամրապնդելու հայրենիքի ու արտասահմանի գաղութներու կապերը:

Պատրիարք Սրբազանը վերադարձաւ Ս. Աթոռ 6 Հոկտեմբեր 1991ին:

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐԺԸ՝ ԹՈՐԳՈՄ ԱՐՔ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ ՄԱՐՍԷՅԼ

(Զորս մասերէ բաղկացած այս յօդուածաշարքը՝ Կարօ Յովսէփեանի ստորագրութեամբ, կ'արտատպւի «Յառաջ» օրաթերթի 1991 Հոկտեմբեր 31, Նոյեմբեր 5, 6, 7 թիւերէն:)
 ԽՄԲ.

Ա.

Սրբոց Թարգմանչաց Եկեղեցւոյ 60-ամեակի տօնախմբութիւններու եզրափակիչ համոզիսութեան համար, Եկեղեցւոյ Վարչութիւնը Մարտէյլ հրաւիրեց Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքը՝ Թորգոմ Արքեպիսկոպոս Մամուկեան:

Պատրիարքը Իսրայէլեան «Էլ Ալ» օդային գիծերու օդամուկով ժամանեց Մարտէյլ - Մարիմիանի օդանաւակայանը Հոկտեմբեր 23-ին, առաւօտեան ժամը 9-ին, ընկերակցութեամբ Սեւան Եպիսկոպոս Ղարիպեանի: Օդանաւի էջքին, Սրբոց Թարգմանչաց Եկեղեցւոյ Տիկմանց Միութեան անդամուհիներ ափսէի մը վրայ մերկայացուցին աղ եւ հաց որ Պատրիարքը օրինեց եւ ճաշակեց:

Թորգոմ Արք. Մամուկեան առաջնորդուեցաւ օդանաւակայանի պատուոյ սրահը, ուր Յակոբ Եպիսկոպոս Վարդանեան բարի գալուստի ջերմ խօսքեր արտասանեց: Պատրիարքը իր պատասխանին մէջ յայտնեց իր սրտի ուրախութիւնը երկրորդ անգամ գտնուելուն Մարտէյլ, առաջին անգամը 1955-ին հրաւերով երգահան Վարդան Մարգսեանի: Ես, հոս իմ թղթերս հարազատ կը զգամ, ըսաւ Պատրիարքը, որովհետեւ ամէն հայ համայնք օղակ մըն է այն շղթային գոր կը կազմեն մեր գաղութները, եւ ես եկած եմ այդ օղակները ամրապնդելու մատակարար:

Ապա, Պատրիարքը եւ իր շքախումբը մեկնեցան Մարտէյլ: Պատրիարքը առաջնորդուեցաւ Քոնճորտ - Փրատո պանդոկը:

Երեկոյեան ժամը 17-ին, Պատրիարքը իր շքախումբով՝ Տիրայր Արք. Մարտիկեան, Յակոբ Եպիսկոպոս Վարդանեան, Նորվան Եպիսկոպոս Զաքարեան, Վաչէ Ծ. Վրդ. Իգմատիոսեան, Տարօմ Ծ. Վրդ. Ճերէնեան, Ծահաւ Ա. Խչկր. Քահանայ Տէտեան եւ Նշան Խչկր. Քահանայ Գուլումեան, թափօր կազմած համոզիսաւոր կերպով, «Հրաշափառ»ով մուտք գործեց Սրբոց Թարգմանչաց Եկեղեցին ուր արտասանեց Գոհաբանական աղօթք:

Հոս եւս Յակոբ Եպիսկոպոս Վարդանեան բարի գալուստի խօսքեր ըրաւ, շնորհակալութիւն յայտնեց Պատրիարքին, ընդառաջած ըլլալու իրեն եղած հրաւերին փառաւոր կերպով կատարելու վերջին համոզիսութիւնը Սրբոց Թարգմանչաց Եկեղեցւոյ 60-ամեակի տարուան, եւ աւելցուց՝ «Ձեր տանը մէջ էք Պատրիարք Հայր, օրինեցէք մեր հաւատացեալ մերկաները, եւ մերկաներով բոլոր անոնք որոնք կը բացակային այս պահուն, սակայն սրտով եւ հոգիով մեզի հետ են»:

Թորգոմ Արք. Մամուկեան պատասխանեց՝ «Իմ ուրախութիւնը կ'աւելնայ ձեր ունեցած երջանկութեան վրայ, որովհետեւ ես իմ թղթերս մաս կը մկատեմ բոլոր մեր գաւակներուն, որոնք ցրուած են աշխարհի ամէն կողմ: Մարտէյլ իմ այցելութիւնս առիթ մըն է տեսնելու եւ իմանալու այս շրջանի մեր բոլոր եկեղեցիներու կեանքն ու գործունէութիւնը»: Յետոյ, Պատրիարքը շնչոյց այդ գործունէութեան կարեւորութիւնը, դիմաւալու եւ տոկալու հրամայականը, եւ ամէն բանէ առաջ հոգին առողջ պահելու անհրաժեշտութիւնը:

Այս կարճ արարողութեան յետոյ Պատրիարքը անցաւ Եկեղեցւոյ Մշակութային Կեդրոնի Վարուժան Պօզանեան սրահը ուր տեղի ունեցաւ աջհամբոյր եւ մտերիմ խօսակցութիւն:

Հոկտեմբեր 24, առաւօտեան ժամը 10.30-ին Պատրիարքը իր շքախումբով այցելեց Համագգայինի դպրոցը: Դիմաւորուեցաւ տեսչուհի՝ Սեդա Պիպերեանի ու ուսուցչական կազմին կողմէ: Դասարան առ դասարան համդիպեցաւ աշակերտներուն, որոնք խմբուեցան դպրոցին բակը եւ ունկնդրեցին Պատրիարքին յորդորները, թելադրութիւնները եւ գրուեցին: Ստեղծուեցաւ փոխանակութիւններու ջերմ մթնոլորտ մը: Թորգոմ Արք. Մամուկեան մեծապէս գնահատեց կատարուած ջանքերը հայկական դպրոց մը պահելու եւ ծաղկեցնելու, միակ ամբողջ ըսաւ լեզուն պահելու եւ ապագան պատրաստելու: Բոլոր աշակերտներուն մուրհիւնք երուսաղէմի փոքրիկ խաչ մը որպէս յիշատակ եւ յուշարար իրենց ազգային պատկանելիութեան:

Ապա, ժամը 11.30-ին ըմդումուեցաւ Պօմոնի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Եկեղեցին, ուր մուտք գործեց «Հրաշափառ»-ով եւ արտասանեց Գոհաբանական աղօթք: Եկեղեցւոյ հոգեւոր հովիւը՝ Մովսէս Ա. Խաչակիր Քահանայ Գալէմտերեան պատշաճ խօսքերով ողջունեց Պատրիարքը որ իր կարգին յայտնեց իր սրտի գոհումակութիւնը այցելելու Մարտչի հայ գաղութի եկեղեցիները որպէս խորհրդամիշ գաղութի մը իմքնուրոյն կեանքին: Կէսօրին ճաշի հիւրը եղաւ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Եկեղեցւոյ վարչութեան, ճաշ, որ սարքուեցաւ Հ.Մ.Ը.Մ. Արծիւ Մարգական Համաձայնութեան Ակումբը: Ծատ պարզ, բայց համակերելի եւ սրտաբաց ըմդումելութիւն մը, որուն ըմթացքին արտասանուեցան բաժակաճառեր, եղան մաղթամբներ: Պօմոնի Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչ Եկեղեցւոյ վարչութեան նախագահ՝ Ալեքսանտր Պապայեանի սեղանապէտութեամբ խօսք տրուեցաւ, Մովսէս Ա. Խաչակիր Քահանայ Գալէմտերեանին, Կարպիս Յարութիւնեանին որ մերկայացուց Հ.Մ.Ը.Մ. Արծիւ Մարգական Միութիւնը մերկայ հաւաքոյթին իր վարչական կազմով եւ մարիկին ղեկավարներով՝ Աշոտ Վարդանեան եւ Րաֆֆի Նազարեան, Կարապետ Սայապալեանին՝ քարտուղար՝ Հարաւային Ֆրանսայի Հայ Առաքելական Եկեղեցիներու Ծրջամային Խորհուրդին, Տարօմ Ծ. Վրդ. Ճէրճեանին, Կարօ Յովսէփեանին, Ծահան Ա. Խաչակիր Քահանայ Տէտէանին: Հուսկ, խօսք առաւ Թորգոմ Արք. Մամուկեան ըսելով թէ մտերիմ շրջամակը Հ.Մ.Ը.Մ. Արծիւ Մարգական Միութեան Ակումբին մէջ իրեն կը յիշեցնէ իր կեանքին մէկ երեսը: Եօթը տարեկանին եղած է սկաւուտ Պաղտատի մէջ, ապա երուսաղէմի Ժառանգաւորաց վարժարանը, պայմաններուն բերումով, մարգամբի ուսուցիչ: Մարգիկը, աւելցուն, ինծի համար Հայն է: Հայը մարգիկի մը պէս կարգապահ, պարտաճանաչ, մուրհիւնք պէտք է ըլլայ, ունենայ կամեցողութեան եւ գոհողութեան ոգին. այս գոմով է որ հաւաքական կեանք կը ստեղծուի, երիտասարդութիւն կը պատրաստուի: Պատրիարքը մեկնումէն առաջ հետեւեալ արձանագրութիւնը ըրաւ Ակումբի Ոսկէ Մատենան մէջ՝ «Հ.Մ.Ը.Մ.ի սրահին մէջ մտերմիկ սեղանին շուրջ սրտակից խօսակցութիւնը կրկին ի յայտ բերաւ ամհրաժեշտութիւնը մարգիկի մերկայութեան՝ ամհատական, խմբական եւ ազգային կեանքին մէջ: Գոհումակութիւն էր տեսնել մուրհիւնք մարգիկներ՝ որոնք իրենց կեանքը մուրհիւնք են որպէս զի մեր երիտասարդները ֆրանսական ըմկերութեան մէջ իրենց հայ մարգիկի մկարագիրը փայլեցնեն, առանց ստորակայութեան ջլատիչ զգացումի: Ծնորիք մըն է այս որուն մէջ ամող մեր զաւակները պատիւ պիտի բերեն իրենց ազգին, իրենց հոգեւոր եւ մշակութային ժառանգութեանց»:

Նոյն օրը երեկոյեան ժամը 18-ին, Պատրիարքը համդիպում մը ունեցաւ Հարաւային Ֆրանսայի Հայ Առաքելական Եկեղեցիներու Ծրջամային Խորհուրդի անդամներուն եւ մերկայացուցչական ժողովի ղեկավարին հետ Սրբոց Թարգմանչաց Եկեղեցւոյ մէջ: Ծօշափուեցան շրջանը յուզող եկեղեցական հարցեր: Ապա, ժամը 20-ին, Թորգոմ Արք. Մամուկեան ըմթրիքի հիւրը եղաւ Ծրջամային Խորհուրդին:

Բ.

Հոկտեմբեր 25-ին, ժամը 10-ին, Պատրիարքը իր շքախումբով այցելութեան գնաց «Notre-Dame de la Garde»-ի ուխտատեղին ուր զինքը դիմաւորեց մատակարարեալ՝ Հայր Պոս, որ տուաւ պատմական բացատրութիւններ տաճարին եւ վայրի մասին:

Ժամը 11-ին, Թորգոմ Արք. Մամուկեան հասաւ «Մաժորի Մայր Տաճարը» ուր կը համգշին Ոսկան Վարդապետի աճիւնները: Պատրիարքը եւ իր շքախումբը դիմաւորեց այստեղի մատրամապետը, Հայր Նափուլէն: Ոսկան Վարդապետի շիրիմին վրայ կատարուեցաւ հոգեհաճութեան պաշտօն եւ Պատրիարքը արտասանեց Հոգևոր:

Ժամը 12-ին, Պատրիարքը իր շքախումբով ժամանեց հայաշատ եւ աւանդապահ Սէմ-թ'Ամբուանի Սուրբ Թաղէս-Բարդուղիմէոս Եկեղեցին: Մտաւ «Հրաշափառ»-ի երգեցողութեամբ եւ կատարեց Գոհաբանական աղօթք: Հոգեւոր հովիւը՝ Վաչէ Ծ. Վրդ. Իգմատիոսեան յայտնեց իր ծովին ուրախութիւնն ու հպարտութիւնը ըմդումելու երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքը: Մեր հաւատացեալները, ըսաւ, պատարագի ըմթացքին ձեր

ամուրը կը լսեին, այժմ ամծամբ ձեզ տեսնելու, ձեզ լսելու եւ ձեր օրինութիւնը ստանալու բախում ու երջանկութիւնը ունին: Պատրիարքը իր պատասխանին մէջ ըսաւ, ի պիտակի մեր մամիկները այս բարձուքը կը մագլցին: Սակայն, այդ մամիկներն ու յոգնութիւններն կը վախճան: Իրենց կրած տառապանքները ոչինչ են ասոր քով: Ամոնց օրինակը միշտ մեր կենացի ըմբացքին գործադրեմք ամէն խոչընդոտներու առջեւ եւ պայքարին ու յաղթեմք իրենց պէս ամէն դժուարութիւնները»: Եկեղեցւոյ բողոքականութիւնը ի պատիւ իր հիւրին եւ ամոր ընկերացողներում սեղան մը սարքեց, որում ըմբացքին խօսք առին վարչութեան ատենապետը՝ Հարում Թաշան, Հարաւային Ֆրանսայի Հայ Առաքելական Եկեղեցիներու Շրջանային Խորհուրդի Մախագահը՝ Ալեքսան Գապայեան եւ Սարկաւազ Խաչիկ Գաբրիէլեան:

Կէսօրէն ետք, Պատրիարքը իր շքախումբով գնաց Մամոսք տեսնելու Գառգուի «Յայտ-նութիւն»ը: Հոն զինքը ընդունեցաւ քաղաքապետարանի մշակութային հարցերու կցորդը:

Հոկտեմբեր 26-ին, Թորգոմ Արք. Մամուկեան այցելեց Մարսէլի հայակեղրոմ արուարձաններէն Սէն-Ժերմեր, ուր իր շքախումբով հասաւ ժամը 11.30-ին: «Հրաշա-փառ»ով մուտք գործեց Ս. Սահակ-Մեսրոպ Եկեղեցին եւ արտասանեց Գոհաբանական աղօթք: Եկեղեցւոյ հոգեւոր հովիւը՝ Եղիշէ Ա. Խաչակիր Քահանայ Փանոսեան սրտագին խօսքերով բարի գալուստ մաղթեց Պատրիարքին որ իր կարգին ողջունեց մերկաները, ըսելով թէ գաղթական Հայեր Սէն-Ժերմի մէջ հաւաքուած հայկական հոգիով տոգորուած կարծես որոշած էին այս թաղը փոքրիկ Հայաստանի մը վերածել: Այսօր, 61 տարիներ վերջ Ս. Սահակ եւ Ս. Մեսրոպ Եկեղեցւոյ հիմնադրութենէն, առաւել գոհունակութեամբ կը հաս-տատեն թէ իրենք հաւատարիմ մնացած են առաջին շրջանի իրենց ծնողներու հաստատակա-մութեան: Պահած են՝ իրենց զաւակներում հայեցի կրթութեան, քրիստոնէական հաւատքին ուսուցման համար ամիրածեշտ հայ դպրոցը: Ծէն պահած են իրենց աղօթքի տունը: Եւ հայկական ամուսններով կնքած են թաղին փողոցները եւ զարդարած են զանոնք հայկական յիշատակարաններով: Պատրիարքը իր խօսքը աւարտեց ըսելով՝ «Աստուծոյ օրինութեան եւ շնորհներում այս պտուղները երաշխիք են մեր ժողովուրդին համոզումին եւ հաւատքին թէ՛ «մահը մերն է, մենք մահիմք, մարդուն գործն է միշտ ամմահ»: Մաղթանք՝ որ սերունդներու օղակներէն շինուած եւ ոսկեփայլ այս շղթան ամկերջ շարունակուի, սերունդէ-սերունդ»: Ապա Պատրիարքը հիւրը եղաւ Եկեղեցւոյ թաղականութեան: Սեղանին շուրջ խօսք առին եկեղեցւոյ վարչութեան մախագահը՝ Պերմ Կարապետեան եւ Հարաւա-յին-Ֆրանսայի Հայ Առաքելական Եկեղեցիներու Շրջ. Խորհուրդի մախագահը՝ Ալեքսան Գապայեան:

Այս ընդունելութենէն յետոյ, Պատրիարքը այցելեց Ժ.Ա.Ֆ.-ի եւ ԻԻ-Բ-Ֆ-Ս-Ֆ-ի հաւաքավայրը: Եւ ժամը 17-ին ժամանեց Մարսէլի Հայ Մշակոյթի Տունը, ուր զինքը եւ իր շքախումբը դիմաւորեցին Հայ Մշակոյթի Տան վարչութեան անդամները, Տիկնամց Միւսթեան անդամուհիները եւ երիտասարդաց Ակումբի անդամները: Պատրիարքը այցելեց զանազան բաժինները, հետաքրքրուեցաւ Հայ Մշակոյթի Տան կատարած գործունէութիւն-ներով, գրուեց մերկաներում հետ: Հայ Մշակոյթի Տան վարչութեան ամուսնով Կարօ Յովսէփեան բարի գալուստի խօսքեր արտասանեց եւ մերկայացուց Հայ Մշակոյթի Տան գործունէութիւններն ու կատարած իրագործումները: Հայ Մշակոյթի Տան վարչութիւնը ընդհանրեց Պատրիարքին իր հրատարակած 3 գիրքերը՝ «Հայ գիրքը դարերու ընդմէջէն», «Հայաստան, 3000 տարուան պատմութիւն» եւ «Հայկական գորգեր եւ հիւսուածեղէններ»: Խօսք առնելով Թորգոմ Արք. Մամուկեան յայտարարեց որ այս Հայ Մշակոյթի Տունը իրեն համար կը ներկայացնէ հիմնական կրթական, մշակութային գործը կատարելու անհրաժեշ-տութեան պահանջքին գոհացում տուող հաստատութիւնը, որ պէտք է գտնուի ամէն մէկ թաղաքի մէջ եւ շարունակեց՝ «այդ ամբողջ արժեքաւոր գործունէութիւնները որ ունեցած էք, այդ պէտք է ըլլայ մպատակը: Նախ դաստիարակել մեր ժողովուրդը որպէս զի գնահատել իր ունեցածը եւ ապա օտար շրջանակներում ծանօթացնել մեր մշակոյթն ու պատմութիւնը: Եւ այդ գործն է որ դուք ըրած էք 15 տարիէ ի վեր եւ, որ միայն արժանի է գնահա-տանքի: Կը մաղթեմ ձեզի մնալ միշտ հաստատուն հիմերու վրայ, միթականով ալ, որ կարելորդ է: Դրամապաշտութիւնն է որ մեղք է»: Ապա, Պատրիարքը անդրադարձաւ այսօր Հայաստանի մէջ, Հայ եկեղեցւոյ առջեւ բացուած մոր կարելիութիւններում, առիթնե-րում, յոյսերում եւ աւելցուց՝ «70 տարի Խորհրդային Միութեան մէջ եկեղեցին գործեց անկարող ու ցրուած ուժերով, գտնուելով միշտ արգելքներու առջեւ: Այսօրուան իրավիճա-կով, Հայաստանի Անկախութեան հռչակումով եկեղեցին պիտի կարենայ վերադառնալ իր էջմարիտ դերին»:

Ապա, ներկայացնելով հիւրասիրուեցանք քոթէյնով մը եւ Թորգոմ Արք. Մանուկեան մէկ-մէկէ առաջ հետեւեալ արձանագրութիւնը ըրաւ Մարտէլի Հայ Մշակոյթի Տան Ոսկեմատեան միմ մէջ՝ «Հայ Մշակոյթի Տուն» ինքնիմ կոչումի մը արտայայտութիւն է: Այդ կոչում ու կոչումիմ հաւատարմները եւ սպասարկները երանելի հոգիներ են, եւ արժանի ժառանգորդներն ու ներկայացուցիչները մկատուելու հայ հոգիիմ: Այդ հոգիմ արտայայտուած է հայ արուեստի, մշակոյթի եւ հոգեւոր ժառանգութեան համաբերել գաւակներում միջոցաւ: «Հայ Մշակոյթի Տուն» կոչումն է տարածել այդ ժառանգութիւնը մեր ժողովուրդի գաւակներում եւ մեզ շրջապատող ժողովուրդներու գիտակցութեան մէջ: Մաղթանք՝ որ այդ կոչումը իրագործուի ամենահամը շնորհով եւ հաստատակամ վճռակամութեամբ»:

Պատրիարքը մուրեց Հայ Մշակոյթի Տան «Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքութեան Գանձերը» հատորը որ պատրաստած է Արքեպ Միսիթարեան եւ ներկայացուած հիմն լեզուներով՝ հայերէն, ֆրանսերէն, անգլերէն, արաբերէն եւ եբրայերէն:

Երեկոյեան, կարճ ժամանակով, Պատրիարքը ներկայ եղաւ Հ.Բ.Ը.Միութեան հիմնադրութեան 85-ամեակի հացկերոյթիմ:

Գ.

Կիրակի, Հոկտեմբեր 27-ին, համդիսաւոր տօնախմբութիւնը կատարուեցաւ Սրբոց Թարգմաճաց Եկեղեցւոյ հիմնադրութեան 60-ամեակիմ: Եկեղեցիմ մասնաւոր շուք մը ստացաւ ներկայութեամբ Թորգոմ Արք. Մանուկեանիմ: Խուռներամ բազմութիւն մը ամբողջովիմ լեցուցած էր Եկեղեցիմ: Ծրջանի «Փրէֆէ»-ն Լ. Պիսիէն, Փ.Ա.Բ.Ա.-ի Ծրջանայի Խորհուրդի մախագահը՝ Ժամ-Գլօտ Կօտէն եւ այլ անձնաւորութիւններ պատուեցիմ համդիսութիւնը իրենց ներկայութեամբ:

Եպիսկոպոսներէ, վարդապետներէ, քահանաներէ, սարկաւազներէ կազմուած թափօրով մը Պատրիարքը՝ զգեստաւորուած պատարագի յատուկ զգեստներով, մուտք գործեց Եկեղեցւոյ մայր դուռնէն ու բարձրացաւ Խորան մատուցանելու օրուան համդիսաւոր պատարագը, առնթերակից ունենալով՝ Վաչէ եւ Տարօմ Ծ. Վարդապետները: Պատարագը՝ Կոմիտասեան, մեկնաբանեց Եկեղեցւոյ Սահակ-Մեսրոպ երգչախումբը, ղեկավարութեամբ՝ Խաչիկ Երւմազեանի:

Քարոզի պահում, Յակոբ Եպիսկոպոս Վարդանեան բացատրեց օրուան տօնախմբութեան մուրակամութիւնը եւ տուած փայլը՝ մասնակցութեամբ Թորգոմ Արք. Մանուկեանիմ, որում ապա տուաւ մանրամասն կենսագրականը: Կենսագրական մը, որում, Արք.իմ երուսաղէմի Պատրիարքական տեղապահի ըմտութեան առթիւ, «Յառաջ» իր 1990 Փետր. 11/12-ի թիւով ամբողջ սիւնակ մը յատկացուցած էր: Ապա, Յակոբ Եպիսկոպոս Վարդանեան ըսաւ թէ, այս օրը, Հոկտեմբեր 27, Թորգոմ Արք.ի Պատրիարքական գահակալութեան Ա. տարեդարձն է, եւ մեծ պատիւ մը, երջանակութիւն մըն է Մարտէլի հայ գաղութիմ համար զայն մշել այս տանաբէն ներս:

Պատրիարքը իր քարոզը սկսաւ շնորհակալութեան խօսքերով ուղղուած Սրբոց Թարգմաճաց Եկեղեցւոյ Վարչութեան եւ Յակոբ Եպիսկոպոս Վարդանեանիմ, աւելցուց որ այժմ վերջիմը մշանակուած է Փոխանորդ - Պատրիարքի եւ Վազգէն Ա. Կաթողիկոսը արժանի ըրած է Արքութեան պատիւիմ, ու պատշաճ ժամանակիմ կը յանձնուի կոմդակը: Ապա, բնաբան առնելով՝ «որ շինողքդ էք Եկեղեցեաց Քրիստոսի սուրբ առաքելք, բարեխօսեցէք առ Տէր վասն մեր» անդրադարձաւ Եկեղեցւոյ շինութեան 60-ամեակի տօնախմբութեան իմաստիմ, ըսելով թէ Եկեղեցիմ շինողները առաքելութիւն են եւ մենք միայն անոնց օրինակիմ հետեւողները: Հիմերը դրիմ Թաղէս եւ Բարդուղիմէոս առաքելները, Սանդուխտ կոյսը որ եղաւ առաջիմ հայ քրիստոնէայ մահատակ կոյսը, եւ ապա պատերը բարձրացուցիմ Գրիգոր Լուսաւորիչ, Տրդատ Թագաւոր, Աշխէմ Թագուհի, Խոսրովիդուխտ: Պատրիարքը ծանրացաւ Թարգմաճաց սերունդի հոգեւոր, իմացական եւ կրթական վաստակիմ վրայ ըսելով թէ կարիքները այսօր եւս կը մնան մոյմը, այսիմըմ դաստիարակել մեր ժողովուրդը, զօրացնել զայն իր հաւատքիմ, իր աւանդութիւններում մէջ, եւ ունենալ համայնական կազմակերպութեան կեանք:

Թորգոմ Արք. Մանուկեան իր քարոզը աւարտեց ըսելով՝ «60-ամեակի առիթով ձեզմէ ամէն մէկը թող բազմապատկէ իր հոգիմ, մուրիմը, հաւատարմութիւնը. ամէն մէկը թող երիտասարդի մը ձեռքը բռնէ եւ ամոր փոխանցէ մեր ժառանգութիւնը որպէս զի ամ սորվի, մեծմայ, մոխանայ: Այն ատեն, շնորհիւ մեր հոգիիմ մեր թիւը աշխարհի վրայ կը բազմապատկուի»:

Քարոզվեց ամսփառապետ յետոյ, Պատրիարքը Գոհաբանական մաղթանք կատարեց ասպնջական ֆրամսայի համար: Աւելցնենք որ Գոհաբանական աղօթքին եւ Պատրիարքի քարոզին թարգմանութիւնները ֆրամսեւերնով տրուեցան օտար հիւրերուն:

Պատարագի աւարտին թափօրով եկեղեցականներն ու ժողովուրդը ուղղուեցան եկեղեցւոյ բակը գտնուող Գրիգորիս Եպիսկոպոս Պալաքեանի կիսամղրիին եւ տեղի ունեցաւ հոգեհամգստեան պաշտօն եկեղեցւոյ հիմնադիր Եպիսկոպոսին եւ բարերար Վահան Խորասանեանի յիշատակին: Տիրայր Արք. Մարտիկեան՝ Առաջնորդը ուսմանահայ եւ պուլկարահայ գաղութին կարդաց համգստեան աւետարանը եւ Պատրիարքը արտասանեց Հոգւոցը:

Ժամը 13-ին, ի պատիւ Պատրիարքին եւ իրեն ընկերացող Սեւան Եպիսկոպոս Ղարիպեանին, տեղի ունեցաւ հացկերոյթ մը Արծրունի Զրբաշեան սրահը, կազմակերպութեամբ Սրբոց Թարգմանչաց եկեղեցւոյ Օժանդակ Տիկնանց Միութեան:

Ժագ Վարժապետեան՝ փոխ-մախագահ եկեղեցւոյ վարչութեան արտասանեց բացման խօսքը ըսելով թէ տարեդարձ մը մորոգումի, անցելիմ հետ կապը զօրացնելու առիթ մըն է: Ապա, Խաչիկ Երմազեան խօսմակի իր դերին մէջ հրաւիրեց բժիշկ Ա. Խազիմէնեանը խօսք առնելու Հարաւայիմ Յրամսայի Հայ Առաքելական եկեղեցական մերկայացուցչական ժողովին կողմէ: Ան, ֆրասերեւնով, ընդգծեց եկեղեցւոյ հիմնադիրներուն եւ իրենց սերունդին վաստակը, ու ըրաւ Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքութեան պատմականը, եւ մերկայացուց Պատրիարքին կենսագրութիւնը: Այլեւ Մալըն արտասանեց «Հայոց Լեզուն» քերթուածը Նազելի Տէր Միքայէլեանի, Անդրանիկ Միմասեան՝ Սահակ-Մեսրոպ երգչախումբի ծանօթ եւ տաղանդաւոր անդամ, երգեց Կոմիտասի ստեղծագործութիւններէն: Գեորգ Պաղտասարեան՝ Սիւնեացիացիութեան հետ կապերու Կոմիտէի Ա. տեղակալ որ հիւրաբար Մարտէյլ կը գտնուէր, բերաւ իր ողջոյնի խօսքը: Կարօ Յովսէփեան՝ Հարաւայիմ ֆրամսայի Հայ Առաքելական եկեղեցւոյ Ծրբանայիմ Խորհուրդի անունով անդրադարձաւ օրուան տօնախմբութեան իմաստներուն, բնորոշեց եկեղեցւոյ դերը երկէն այսօր եւ Պատրիարքի անձին մէջ շեշտեց մարդը եւ համգամանը: Հիլտա Թուրաշ արտասանեց Թորգոմ Արք. Մանուկեանի մէկ քերթուածը «Մայրիկ՝ եկայ, չսպասեցիր դուն իմծի», եւ ապա Հ. Փանոսեանի «Խօսք ընդ Աստուծոյ» բանաստեղծութիւնը: Կարգը եկաւ տարեդարձի կարկանդակին՝ եկեղեցի մը որ սրահ բերուեցաւ «Ուրախ լեր Ս. եկեղեցի» Հարակամի երգեցողութեամբ որ մեկնաբանեց Իրեմ Կարապետեան: Եկեղեցւոյ վարչութեան մախագահը Դաւիթ Պանոսիկեան ոսկէ գրիչ մը մուկրեց Պատրիարքին վարչութեան անունով, Տիկնանց Միութեան մախագահուհին Տիկնիմ Գաբրիէլեան մուկրեց Գառուի գործը՝ Սրբոց Թարգմանչաց եկեղեցին մերկայացնող, եւ Վարուժան Պօղանեան պատուեց Տիրայր Արք. Մարտիկեանը մուկրելով գրիչ մը եկեղեցւոյ վարչութեան կողմէ: Հուսկ, խօսք առաւ Թորգոմ Արք. Մանուկեան եւ մախ շմորհակալութիւններ յայտնեց Գիւտ Արք. Նազգաշեանին, Յակոբ Եպս. Կարդանեանին, եկեղեցւոյ վարչութեան, Տիկնանց Միութեան որոնք այս գեղեցիկ առիթը ստեղծեցին: Ապա հակիրճ խօսքերով մերկայացուց Երուսաղէմի հայ գաղութի վիճակը այսօր, որ կը հաշուէ միայն երկու հազար հոգի, ինչ որ վտանգ մըն է, ըսաւ, շատ մը տեսակէտներով: Յետոյ պարգեց Պատրիարքարանի կացութիւնը որ կը գտնուի դժուար համգրուանի մը. շէնքեր քայքայուած վիճակի մէջ են, եւ ամիրաժեշտ են՝ մորոգութիւններ ու շինութիւններ: Թորգոմ Արք. Մանուկեան յորդորեց միշտ վառ պահել Հայու հոգին, մանաւանդ երիտասարդութեան մօտ, միայն անով է որ, ըսաւ, պիտի կարենամք դիմադրել եւ յաղթահարել դժուարութիւնները:

Հացկերոյթը փակուեցաւ հաւաքաբար երգուած «Հայր Մեր»ով:

Դ.

Հոկտեմբեր 28-ին, առաւօտեան ժամը 10-ին, Պատրիարքը այցելութիւն մը տուաւ Մարտէյլի մահանգապետարանը, եւ ապա մեկնեցաւ՝ Սեւան Եպիսկոպոս Ղարիպեանի եւ Յակոբ Եպիսկոպոս Վարդանեանի հետ, Նիս, հիւրը ըլլալով Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ, եւ համդիպումներ ունեցաւ տեղւոյն պետական իշխանութիւններուն հետ:

Հոկտեմբեր 29-ին, առաւօտեան ժամը 10-ին, իր շքախումբով Թորգոմ Արք. ընդունուեցաւ Մարտէյլի քաղաքապետ՝ Ռոպերտ Վիկուրուի կողմէ, եւ երեկոյեան համդիպում մը ունեցաւ հայ հասարակութեան հետ, Սրբոց Թարգմանչաց եկեղեցւոյ Սահակ-Մեսրոպ Մշակութային Ա. Զրբաշեան սրահին մէջ:

Երեկոյթը բացաւ Խաչիկ Երմազեան: Ներկայացուց Պատրիարքին կենսագրութիւնը, պարգեց անոր առաքելական ծառայութիւնները, գրական եւ երաժշտական վաստակը:

Թորգոմ Արք. Մամուկեան իր ելոյթը սկսաւ տեսակ մը յայտարարութեամբ՝ «Երուսաղէմը ինձի համար այն տեղը չէ ուր խնդիրները շատ են: Ամհաճոյ խնդիրներն ալ շատ են: Մեր գամձերուն հետ կապուած ամբողջալի խնդիրներ որ պատահած են, ամոնք բոլորը այլևս անցեալին կը յամձեմ, եւ կարեւորը այսօր, այն է թէ մենք ի՞նչ պիտի ընենք: Եւ «մենք» Միաբանութիւնն է, Երուսաղէմի մեր ժողովուրդն է, աշխարհի մէջ ցրուած ամբողջ հայութիւնն է»:

Ապա, ներկայացուց Երուսաղէմի Պատրիարքութեան կացութիւնը ինչպէս որ է այսօր:

Ժողովուրդաց վարժարանը հաստատուած 1842-ին, որ պատրաստած է եկեղեցականներու եւ մտաւորականներու սերունդներ եւ որ կրնայ ընդունիլ միմէն հարիւր աշակերտ, այսօր կը բաւարարուի միայն քսանըվեց-երեսուն աշակերտով, յատկապէս եկած Լիբանանէն: Եւ շէնքը որ միայն քսան տարեկան է՝ փլելու վրայ է: Լուրջ աշխատանքներ կը տարուին Հայաստանէն աշակերտներ բերելու, եւ ընելու այնպէս որ Սփիւռքի զանազան գաղութներէն աշակերտներ ապահովուին:

Տպարանը, հաստատուած 1833-ին, իր հիմ քաժինով ուր տասնամեակներու ընթացքին լոյս տեսած են արժէքաւոր գիրքեր, այսօր հիմքած ու մաշած է, բայց կը պահուի տակաւին: Բաժին մը կայ սակայն աւելի մօր, օժտուած աւելի արդիական սարքաւորումներով, բայց ոչ բաւարար՝ մեր օրերուն համար:

Թորգոմ Արք. Մամուկեան աւարտեց իր ելոյթը կոչ ընելով ժողովուրդին որ այցելէ, ուխտի երթայ Երուսաղէմ եւ աւելցուց՝ «Ազգապատկան է Ս. Յակոբ վանքը: Կուգեմ զգացնել մեր ժողովուրդին որ իր սիրտը այդ գամձերուն մէջ պէտք է դնէ»:

Դասախօսութեան յաջորդեցին հարցումներ: Լուսարձակուեցաւ ժապաւեմ մը Ս. Յակոբ վանքին, միաբանութեան նուիրուած:

Համդիպումին ներկայ էր Սփիւռքահայութեան հետ կապերու Կոմիտէին Ա. տեղակալը՝ Գ. Պողոսասարեան որ պատասխանեց Հայաստանի կապակցութեամբ եղած հարցումներուն:

Վարդապետներու շէնքը՝ կառուցուած հարիւր յիսուն տարի առաջ, ամտանելի վիճակի մէջ է, խարխլած, առանց տաք ջուրի եւ առանց որեւէ յարմարութեան: Այժմ, սկսած են վերանորոգման աշխատանքները:

Սուրբ Յակոբ Մայր Տաճարը, իր հայկական ճարտարապետութեամբ գամձ մըն է որ հիացում կը պատճառէ օտարներուն: Կամթեղները, պատկերները, իւղամերկները, Ձիմաստանէն, Հնդկաստանէն, Պարսկաստանէն. . . բերուած նուէրները՝ վարագոյրները, սկիւններ, գաւազաններ, խաչեր եւայլն. . . մեծ հարստութիւններ են: Հոն է նաեւ գամձատունը: Նշանակուած է պատասխանատու յամձնախումբ մը Ս. Յակոբի գամձերուն համար: Չորս բանալի հարկ է՝ մտնելու համար այնտեղ: Խրաքամչիւր անդամ մէկ բանալի ունի եւ եթէ բանալիներէն մէկը պակսի ոչ ոք կրնայ մերս մտնել: Չորսը միասին պէտք է մտնեն ու ելլեն: Եւ Պատրիարքը աւելցուց՝ «Ասիկա կ'ըսեմ, որովհետեւ այն ամօթը որ ունեցանք անցեալ տարիներուն, արդիւնք էր այս օրէնքը չպահելուն, աւագակի կամ գողի ձեռքը մմալուն: Ամիրաժեշտ է որ եկեղեցականները մմամ հաւատարիմ եւ մեր ժողովուրդը իր վստահութիւնը հաստատէ մեր ունեցած գամձերուն համդէպ»:

Վանքի ընդարձակ բակին շուրջ կամ երկարկամի շէնքեր ուր կ'ապրի ժողովուրդը լաւ թէ գէշ պայմաններու մէջ: Հոս եւս վերանորոգումը ամիրաժեշտութիւն մըն է:

Կիւլպէնկեան Մատենադարանը իր հարիւր հազար գիրքերով այն վայրը չէ այլևս, ուր աշակերտներ, ուսանողներ, մտաւորականներ, ընթերցողներ կը փութային: Այսօր շատ քիչեր կ'օգտուին: Պատճառներէն մէկը Հայերու թիւին մեծ նուազումն է: Քսան հազար հայութենէն մնացած է երկու հազար:

Ձեռագիրներու գրադարանը դասաւորուած է Ս. Թորոս մատուռի մը մէջ: Ամենէն ապահով վայրն է՝ առ այժմ, շէշտեց Պատրիարքը, աւելցնելով սակայն որ հարկ է տարբեր ձեւով պահպանուին: Պատասխանատուն է՝ Նորայր Արք. Պողոսեան:

Թանգարան մը եւս կայ եղուարդ եւ Հէլէն Մարտիկեան ամուսնով ուր ցուցադրութեան դրուած է միաբանութեան պատմութիւնը՝ մկարմերով, առարկամերով, գիրքերով եւ զանազան եկեղեցական իրերով:

Վանքին մոյմ ընդարձակ բակին մօտ, կը գտնուի Թարգմանչաց Վարժարանը շինուած 1929-ին: Վարժարանը ունեցած է միմէն ութն ինը հարիւր աշակերտ: Այժմ կը հաշուէ հարիւր յիսուն աշակերտ եւ ունի մանկապարտեզ, մախարկարան եւ երկրորդական վարժարան:

Կայ մասն սիրում եկեղեցի մը՝ Սուրբ Հրեշտակապետաց, որ եղած է Յիսուսի առաջին բանտը, եւ կը գործածուի առհասարակ Երուսաղէմի մէջ ապրող ժողովուրդին համար:

Հոկտեմբեր 30-ին առաւօտեան ժամը 10-ին, Պատրիարքը տուաւ մամլոյ ասուլիս մը մերկայացութեամբ տեղական թերթերում եւ հեռատեսիլին: Ասուլիսը վարեց ժամ Բէհա-յեան՝ մախաբահ Մարսէլ-Փրովանս մամուլի ակումբին:

Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքը՝ Թորգոմ Արք. Մամուկեան մոյմ օրը, ժամը 17.40-ին, օդային ճամբով, մեկնեցաւ իր Աթոռը՝ Երուսաղէմ:

ԿԱՐՈ ՅՈՎՍԷՓԵԱՆ

ԵՐՈՒՍԱԴԷՄԻ ՊԱՏՐԻԱՐԻ ԱՄԵՆ. Տ. ԹՈՐԳՈՄ ԱՐԻ.
ՄԱՆՈՒԿԵԱՆԻ ՊԱՇՏՏՈՆԱԿԱՆ ԱՅՑԵԼՈՒԹԻՒՆԸ
ՄԱՐՍԻԼԻՈՅ ՀԱՅ ՀԱՄԱՅՆՔԻՆ

ՕՐԱԳԻՐ

23 Հոկտեմբեր 1991, Զօրեքշաքի, Պատրիարք Սրբազան Հայրը հասաւ Մարսէլի օդակայանը եւ դիմաւորուեցաւ պատուոյ սրահին մէջ Հարաւային Ֆրանսայի Հայոց Հայ-րապետական Պատուիրակի Փոխանորդ՝ Յակոբ Եպս. Վարդամեանի, Լիոնի Հայոց Հայրապետական Պատ. Փոխանորդ Նորվան Եպս. Զաքարեանի, Նիսի եւ շրջակայքի հայոց հոգեւոր հովիւ Տարօմ Ծ. Վրդ. Ճէրէնեանի, Մարսէլի Ս. Թաղէոս Եկեղեցւոյ հոգեւոր հովիւ՝ Վաչէ Ծ. Վրդ. Իզմատիոսեանի, Ս. Գէորգ Եկեղեցւոյ հոգեւոր հովիւ՝ Տ. Շահան Ա. Բիմյ. Տէտէնեանի եւ Մարսէլի հայ գաղութի հետեւեալ մերկայացուցիչներու կողմէ.՝

– Տիար Ալեքսանտր Պապայեան: Ատենապետ հարաւային Ֆրանսայի Հայոց. Առաք. Եկեղեցւոց մերկայացուցչական ժողովի:

– Տիար Դաւիթ Պանտիկեան: Ատենապետ՝ Սրբոց Թաղամեջաց Մայր Եկեղեցւոյ:

– Ալեքսանտր Պապայեան: Ատենապետ՝ Պօմօնի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Եկեղեցւոյ թաղականութեան:

– Տիար Պերմ Կարապետեան: Ատենապետ՝ Սէմ Ժեռոմի Ս. Սահակ-Մեսրոպ Եկեղեցւոյ թաղականութեան:

– Տիար Ահարոն Թաշան: Ատենապետ՝ Սէմ Ամթումի Ս. Թաղէոս Եկեղեցւոյ թաղականութեան:

– Տիար Վահան Յակոբեան: Պուլվար Օտտոյի Ս. Յակոբ Եկեղեցւոյ թաղականութեան:

– Տիար Հայկազ Մարալեան: Ատենապետ՝ Սէմքը Մարկըրիթ թաղամասի Ս. Աստուածածին Եկեղեցւոյ թաղականութեան:

– Տիար Արքահամ Կարապետեան: Լա Սիւթայի Ս. Կարապետ Մատրան թաղականութեան:

– Մէթր Ժագ Վարժապետեան եւ Տոքթ. Մարսէլ Տէմիրնեան: Մայր Եկեղեցւոյ թաղականութեան ատենապետ եւ անդամ:

– Մայր Եկեղեցւոյ Օժանդակ Տիկեանց Յամձմախումբի ատենապետուհի՝ Տիկ. Ատրիմէ Գաբրիէլեան եւ անդամուհիներ՝ Տիկ. Բոլէթ Էօզկիւլեան եւ Օրդ. Եղիսաբէթ Կարապետեան:

Ներկայ էին մասն Տիար Ժորժ Գէորգեան, Մայր Եկեղեցւոյ վարչութեան փոխ-գանձապահը եւ խորհրդական անդամ՝ Տիար Սարգիս Տուրսումեանը, ինչպէս մասն Տիար Խաչիկ Երմազեանը, Սահակ Մեսրոպ երգչախումբի եւ համամուն Մշակոյթի Կեդրոնի տնօրէնը:

Ժամը 10-ին Պատրիարք Սրբազան Հայրը առաջնորդուեցաւ վերոյիշեալ անձնաւորութեանց կողմէ, Մայր Եկեղեցւոյ մօտիկ, «Բոմբօրտ» պամփոկը: Պատրիարք Սրբազանը եւ հոգեւորական դասը ճաշին հիւրը եղան Յակոբ Սրբազանին: